

Landschaplopen

Water in het Binnenveld

Mathilde Majjer

Wageningen, 2024

Copyright ©2021 bij Mathilde Maijer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd of verzonden in enigerlei vorm of via enig medium, elektronisch of mechanisch, inclusief fotokopiëren, het maken van opnamen, of door elke informatiedragen en opvraagbaar systeem, zonder schriftelijke toestemming van de schrijver.

Tweede editie 2024
ISBN 9789464356786
Uitgegeven in eigen beheer
Wageningen

www.landschaplopen.com
2024

Contents

Inleiding.....	7
Geschiedenis van het Binnenveld.....	9
1 120.000 jaar geleden: Valleipoort	11
Saalien.....	11
Eemien	13
Weichselien	14
Holoceen	14
2 Voor mensen kwamen: Twee beken en veen.....	15
Kromme Eem.....	17
Veenbeek	17
Geen Wagebeke.....	18
3 Middeleeuws landgebruik	19
Woonkernen	19
Kleinere woonkernen.....	21
Grenzen tussen buurschappen	23
Irrigatie bij dekzandruggen	23
Grift, Grebbesluis en brug	27
4 13 ^{de} eeuw: Stad Wageningen	31
Slimme ligging	31
Oude Dam	34
Dijkgraaf	34
5 14 ^{de} eeuw: Polders.....	37
Nudepolder	37
Doesburgherpolder.....	44

landschaplopen

Polderdistrict van Wageningen en Bennekom.....	49
Waterbeheer	53
De Rijndijk	57
Ruzie over de Bennekomse Meent	57
6 16 ^{de} eeuw: Vervening.....	59
Bisschop Davidsgrift	59
Schoonbeecksegrift	61
7 17 ^{de} eeuw: Wateroverlast en ruzie	67
Ruzie om de Gelderse Wetering	70
Windmolens in de Grift	70
Slaperdijk.....	70
Nieuwe kaart van Van Geelkercken	71
Buitenpolders bij Wageningen.....	73
Dijkstoel Rhenen en Achterberg.....	74
8 1714: Oprichting van het College van Exonererende Landen	75
9 19 ^{de} eeuw: Overstroming en Rijnspoorweg	78
1855: Overstroming	78
Omleidingskanaal.....	81
Rijnspoorweg.....	81
10 20 ^{ste} eeuw: Steeds voller	82
Het laatste polderdistrict	82
Aanleg van de A12	82
Valleikanaal	82
Einde van de polderdistricten	83
Verkwanseling van oude structuren	84
11 21 ^{ste} eeuw: Herstel en vernieuwing.....	86
Grebbedijk	86
Rode Haan	86
Binnenveldse Hooilanden.....	86
Groene Grens.....	86
Routes.....	88

Wandelroute van Ede naar Veenendaal	89
Route deel 1: Van station Ede-Wageningen tot de A12	91
Route deel 2: Van de A12 tot de Heuvelweg	94
Route deel 3: Van de Heuvelweg tot de Dragonderweg	99
Route deel 4: Van de Dragonderweg tot aan het station in Veenendaal	103
Fietstocht langs de Kromme Eem	108
Wensroute: NS-route van De Klomp naar Rhenen	114
Index	119
Bronnen	123
Helpers	123
Literatuur	123
Websites	124
Kaarten	125
Stukken	126
Bijlagen	128
1 1165: Charter van Keizer Barbarossa over kanaal door de Nude	129
2 1390: Brief over de Meendijk	131
3 1460: Dijkbrief van Arnold van Gelre	133
4 1546: Octrooi op het herstellen van de Bisschop Davidsgrift	136
5 1550: Proces over de Bennekomse Meent	142
6 1553: Reglement voor de nieuwe Grift door het Binnenveld	145
7 1657: Waterlossing bij Doesburgh	153
8 1671: Een nieuwe sloot door Maenen	155
9 1691: Bestek voor het opknappen van de Zijdvang	157
10 Watersnoden en overstromingen	158
11 Waterschappen, dijkstoelen en veenraadschappen	159

Inleiding

De geschiedenis van het waterbeheer in het Binnenveld is boeiend, ingewikkeld en uiterst goed gedocumenteerd vanwege eindeloze ruzies tussen Gelderland en Utrecht en tussen de diverse buurschappen. Maar toch onbekend, zelfs bij mensen die er wonen. Er is weinig over geschreven, en daarom heb ik geprobeerd alles bij elkaar te brengen.

Laten we met het gemakkelijkste beginnen: wat is het Binnenveld?

Dat is al een lastige vraag.

Het Binnenveld is nu het laaggelegen open gebied tussen de Utrechtse Heuvelrug en de Veluwe ten zuiden van de A12 tussen Veenendaal, Ede, Bennekom, Wageningen en Achterberg. Het Binnenveld is afgesloten van de rest van de Gelderse Vallei door de A12, de industriegebieden van Veenendaal en Ede en door de Rijnspoorweg. Maar dat is niet altijd zo geweest. Voor de aanleg van de A12 en de spoorweg hoorde Doesburgh¹ bij het Binnenveld. Doesburgh waterde namelijk af op de Rijn, en was dus eeuwenlang betrokken bij waterkwesties samen met Ede, Veldhuizen, Maanen, Bennekom, Wageningen, Achterberg en Veenendaal.

Tegenwoordig watert het Binnenveld naar het noorden af door de sluisen bij de Rode Haan ten westen van Veenendaal. Doesburgh heeft sinds de 17^{de} eeuw een eigen afwatering door de Munnikensluis in de Slaperdijk. Maar dat was vroeger dus anders: het Binnenveld waterde af op de Rijn. Ik kies als grens van het Binnenveld de waterscheiding van het gebied dat afwaterde op de Rijn. Water en waterbeheer is namelijk de leidraad in dit boek.

Dit is wel een bijzondere waterscheiding: eerst was hij er niet, toen is hij gegroeid en vervolgens is hij weggegraven. Kijk met me mee:

Eerst was hij er niet: in de Gelderse ligt geen natuurlijke waterscheiding want de hele Vallei loopt af van de Rijn in het zuiden op ca 9 m+NAP naar

¹ Om dit kleine Doesburg ten noorden van Ede te onderscheiden van de grote stad Doesburg in de Achterhoek, schrijf ik Doesburgh voor het buurschap en Doesburg voor de stad (maar die komt in dit verhaal niet voor). Dus ook Doesburghermolen, Doesburgherdijk etc.

landschaplopen

het noordwesten op 0m+NAP. Zo moet het geweest zijn aan het begin van het Holoceen.

Toen is hij gegroeid: de waterscheiding ten noorden van het Binnenveld is vervolgens geleidelijk ontstaan bij het aangroeien van het veenkussen.

Vervolgens is bij het vervenen in de 17^{de} eeuw het hoogveenkussen dat de waterscheiding vormde weggegraven.

Dus wat is het Binnenveld? Ik bekijk in dit boek het gebied dat afwaterde naar het zuiden voordat mensen de waterscheiding weggroeven. Dus Doesburgh doet mee, Lunteren niet.

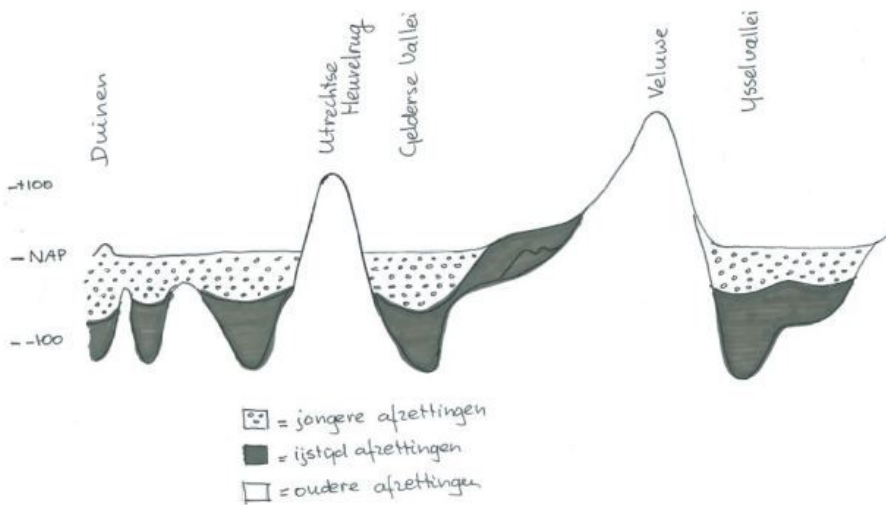
Mathilde Majer

Geschiedenis van het Binnenveld

landschapopen



1. De stuwwallen in Nederland aan het maaiveld of in de ondergrond. Zo moeten ze aan het eind van het Saalien gelegen hebben.



2. Doorsnede door het midden van Nederland.

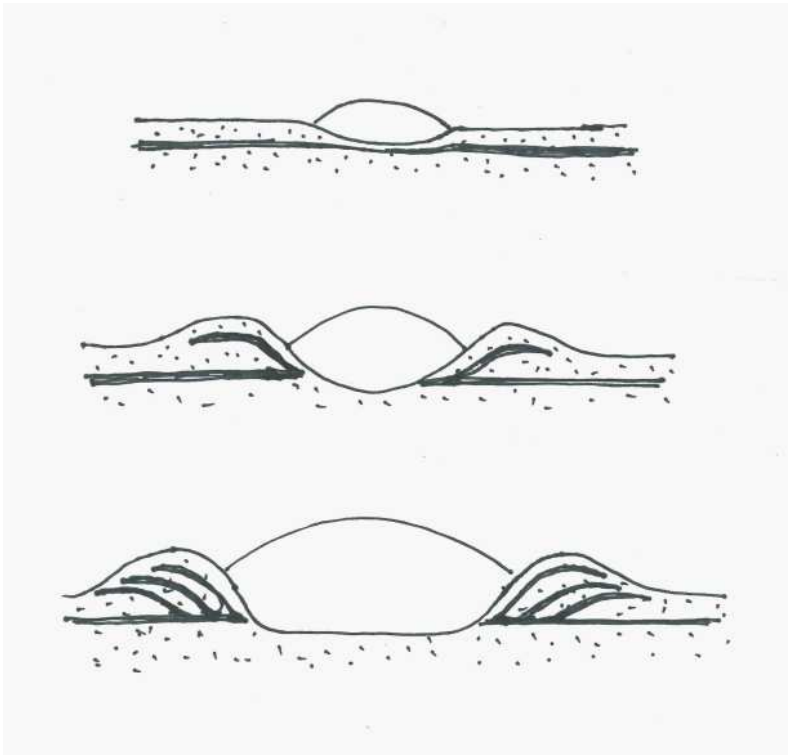
1 120.000 jaar geleden: Valleipoort

Het dal en de heuvels zijn ontstaan in de voorlaatste ijstijd, het Saalien.

Saalien

Het Binnenveld is samen met de rest van de Gelderse Vallei een glaciaal bekken. In het Saalien, de voorlaatste ijstijd lag hier ijs. Dat ijs zorgde voor twee landschapsfenomenen: het glaciaal bekken dat nu het lage Binnenveld is en de stuwwallen aan weerszijden die de hoogtes van de Utrechtse Heuvelrug en de Veluwe vormen.

In Nederland liggen meer glaciale bekkens, maar het mooie van het Binnenveld is dat je vanaf enkele plekken zowel de Utrechtse Heuvelrug als de Veluwe kunt zien.



3. *Ontstaan van glaciaal bekken en stuwwallen.*

landschaplopen

Het ijs was minstens 200 meter dik en zakte diep weg in de losse ondergrond. Terwijl het ijs wegzakt, gleden de lagen onder het ijs weg naar opzij en naar boven en vormen stuwwallen. Een stuwwal ontstaat dus rondom de buitenrand van een ijsveld. Ongelooflijk dat die zo meer dan honderd meter zijn opgeperst, maar het bewijs ligt voor ons. Let wel: het idee van het ijs als bulldozer is achterhaald.

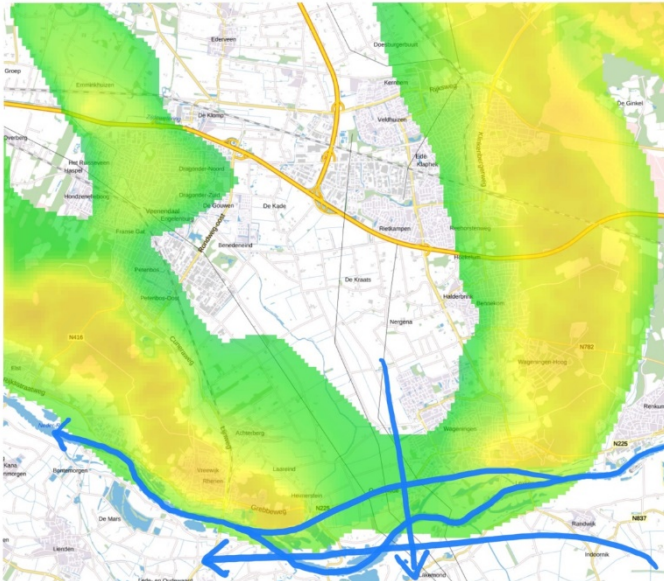
Als het ijsveld vervolgens smelt, blijft de stuwwal liggen. De stuwwallen liggen er nu nog net zo, alleen zijn ze in West-Nederland weggezakt en bedekt onder dikke lagen sediment. Fascinerend dat honderden meters onder Alkmaar een hoge stuwwal ligt.

De Muiderberg bij Amsterdam onder het Muiderslot is het topje van een stuwwal dat nog net boven 'water' steekt. In het midden en oosten van het land zijn delen van de stuwwallen weg geërodeerd en bovendien zijn op diverse plaatsen poorten door de stuwwal heen ontstaan toen smeltwater en rivieren zich een weg baanden erdoorheen.

Dit is ook in het zuiden van het Binnenveld gebeurd. Aan het eind van het Saalien, 120.000 jaar geleden, zaten de Utrechtse Heuvelrug en de Veluwe aan elkaar. Als aan het einde van het Saalien het gigantische ijsveld in de Gelderse Vallei begint te smelten, moet dat water wel ergens heen. Het kan geen kant op, ingeklemd als het zit tussen stuwwallen van de Utrechtse Heuvelrug en de Veluwe die het ijsveld zelf heeft opgeperst. Water stroomt altijd naar beneden, en de laagste kant in Nederland is het Noordwesten. Maar die weg is vooralsnog afgesloten door ijs. Dat weliswaar aan het smelten is maar het duurt lang voordat dit honderden meters dikke en honderden kilometers lange ijsveld gesmolten is.

Het water verzamelt zich tussen de stuwwallen en de ijsvelden. Daar ontstaan meren met rustig water waarin allengskens fijn materiaal zich afzet. Op sommige plekken in Nederland is die afzetting nu nog zichtbaar, zo niet in het Binnenveld, hoewel niet elke vierkante meter onderzocht is. Maar waarschijnlijk was het geweld hier aan het eind van het Saalien te groot. Want wat gebeurt er?

Gestuwde afzettingen (BRO DGM v2.2)



4. *Ontstaan van het gat tussen de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug in de zuidpunt van het Binnenveld.*

Rond de zuidpunt van het ijsveld in de Gelderse Vallei ligt aanvankelijk een gesloten boog stuwwallen. Het water staat hoog tegen de stuwwal aan en begint op de laagste plekken eroverheen te sijpelen. Op een gegeven moment breekt de stuwwal door, gutst het water erdoorheen en stroomt het meer leeg. Het ijswater sleurt de zoi uit het gat mee de Rijn in naar de Noordzee. Weg stuwwal, die ligt sindsdien op de bodem van de Noordzee.

En dan. Ten zuiden van de stuwwallen met de poort erdoorheen loopt de Rijn in zijn eeuwige stroom naar het westen. De Rijn verlegt steeds weer zijn loop en erodeert buitenbochten uit. Steeds weer slijpt hij stukjes van de stuwwallen af tot de opvallend steile hellingen van de Grebbeberg en Wageningseberg nu. Dit proces van slijpen gaat nog altijd door maar houden wij nu met man en macht tegen. De vlakte in Arnhem waar de Kunstacademie op staat is pas in de 17^{de} eeuw ontstaan!

Verder met het verhaal van het Binnenveld. Ik heb inmiddels een dal, twee stuwwallen, een gat en de Rijn.

Eemien

Na de ijstijd warmt het op; we noemen de warme periode het Eemien. In de Vallei zullen natte bossen gestaan hebben met wilg en els en er zullen dieren gelopen hebben. Er zullen mensen hebben geleefd die joegen op die

landschaplopen

dieren en genoten van de overvloed die de natuur hen gaf. Dit paradijs duurt ongeveer tienduizend jaar.

Weichselien

Dan koelt het weer geleidelijk af en begint de laatste ijstijd, het Weichselien. De plantenwereld verdwijnt. Gure winden waaien over de Vallei en zetten dikke lagen zand af. In het Binnenveld is die laag tot 10 meter dik. Op de hogere delen van de stuwwallen niet: daar ontstaan wel duinen, maar geen dikke lagen dekzand. Het gevolg is dat het hoogteverschil tussen het dal en de stuwwallen ernaast vervaagt. Als het Weichselien er niet was geweest, hadden wij geen vlak land gehad.

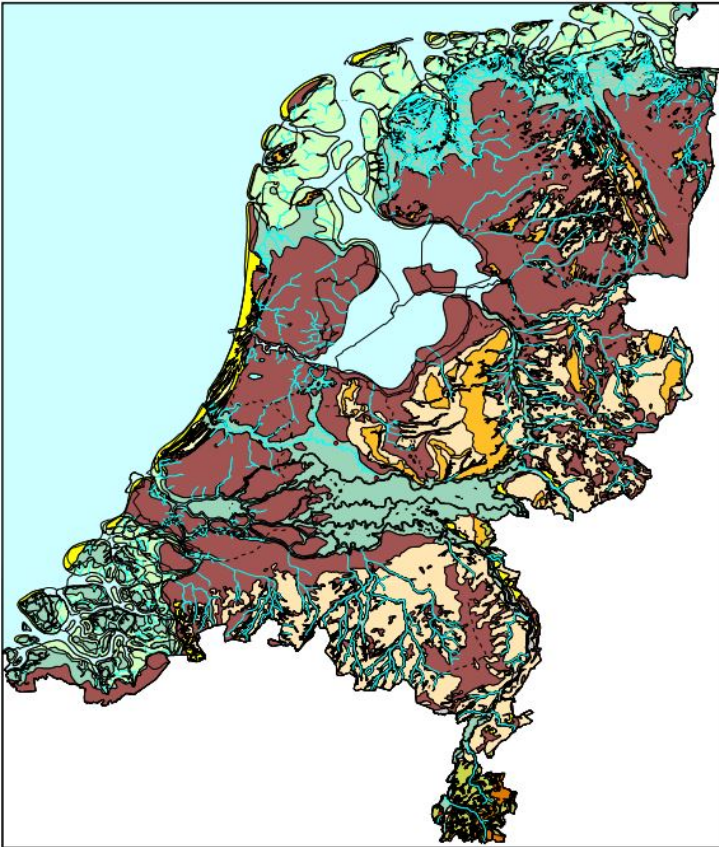
Holoceen

Zo'n 12.000 jaar geleden begint het Holoceen, de huidige warme periode tussen twee ijstijden in. Koude-minnende planten verdwijnen. De eerste honderden jaren is ons land een mossensteppe tot aan de horizon; geleidelijk komen warmte-minnende kruiden terug en uiteindelijk ook bomen. Eerst berken, pioniers bij uitstek. Daarna volgen dennen en tenslotte andere loofbomen; de beuk het laatst. Mensen volgen het voedsel. Geleidelijk aan wordt het voller op de Veluwe, de Utrechtse Heuvelrug en in de Vallei.

2 Voor mensen kwamen: Twee beken en veen

Ik kijk naar de Vallei in de vroege Middeleeuwen vlak voor de eerste dorpen en steden ontstaan en voordat mensen beginnen te knutselen met water en veen.

800 n. Chr.

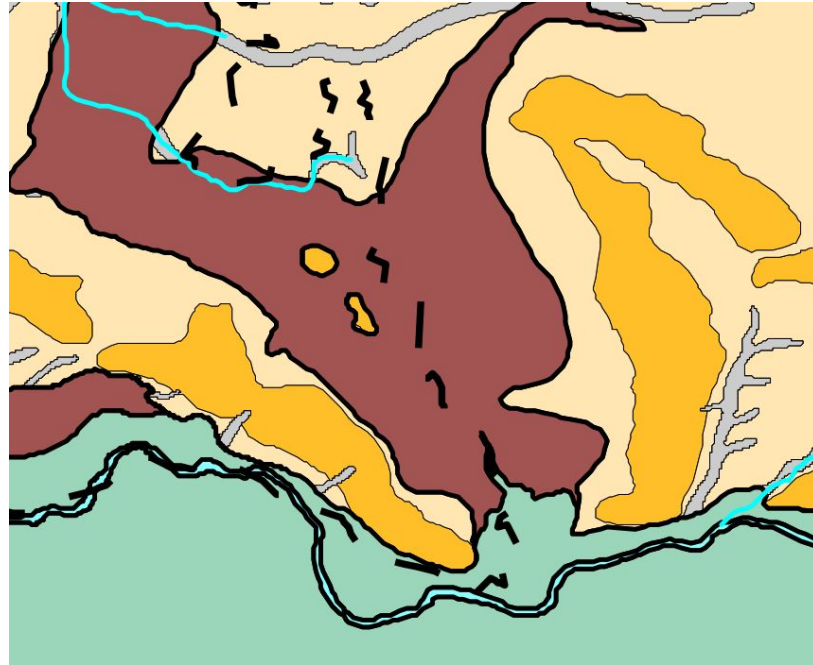


5. *Nederland 800 nC. Bruin is veen, groen is klei, geel is zand.*

Hiervoor gebruik ik de paleo-geografische kaart van 800 nC waarop ons land al ongeveer dezelfde contouren heeft als nu. Op de kaart zijn de

landschaplopen

huidige kust en provincie-grenzen weergegeven wat soms verhelderend en soms verwarrend is.



6. *Detail van de vorige figuur. Bruin is veen; donkergroen zijn de stuwwallen, lichtgeel is hoog en droog (zand); groen is laag en nat (klei) en grijs zijn beekdalen. Ik heb me lang afgevraagd wat die zwarte korte lijntjes in het veen zouden kunnen zijn, maar dat is dus de huidige provinciegrens tussen Utrecht en Gelderland. Toen voelde ik me wel even stom ja. Felblauw zijn huidige waterstromen. Ik heb geen idee waarom sommige begrenzings dik zijn en andere dun.*

De Vallei ligt tussen

de gele stuwwallen van de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug. In het veen liggen de twee geïsoleerde stuwwalheuvels waar later Emminkhuizen en Veenendaal op ontstaan.

Ten zuiden van de Vallei stroomt de Rijn, die eens vrij ver het Binnenveld in is gekronkeld: dat deel met stroomruggen en oeverwallen noemen we de Nude. Ten noorden hiervan, net ten zuiden van het veen liggen de lage komgronden van de Haar. Eigenlijk is de Nude een stukje Betuwe ten noorden van de Rijn.

In het Binnenveld ligt een groot veengebied. Op deze kaart zijn hoogtes niet te zien, maar je moet het veengebied niet als een diepliggende bak denken, wel als een meters dik veenkussen dat sinds de waterstand verlaagd is en de afgraving begon misschien wel 5 meter is gezakt. Een veenkussen watert naar alle kanten af (je moet het echt zien als een kussen dat in de regen ligt, van waaruit naar alle kanten water stroomt). Op deze kaart zijn geen veenbeken ingetekend, want die vormen geen beekdal: in veen stroomt water overal. Dat water stroomde vanuit het veenkussen bij